

Розділ II

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-139-167

УДК 323.1

В. Ф. СОЛДАТЕНКО,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України*
ORCID: 0000-0003-2435-1123

НАУКОВО-ЮРИДИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ МЕЖ СОБОРНОЇ УКРАЇНИ У СВІТЛІ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ (1917–1920 рр.)

У статті здійснено спробу підійти до оцінки хронологічно перших кроків реалізації ідеї української соборності, збирання етнічних земель на зрізі поєднання боротьби за втілення в життя платформи Української національно-демократичної революції з її органічною складовою – завданням загальнонаціонального єднання. Доводиться теза, що найбільш конструктивним, реалістичним, науково вивіреном підходом у визначенні територіальних меж народжуваної української держави вітчизняні інтелектуали вважали застосування етнографічного принципу. Непохитне слідування строгому теоретичному критерію забезпечувало очевидні успіхи, тоді як нехтування, необґрунтовані відступи, підміни його політично-суб'єктивними чинниками, як правило, завершувалися невдачами.

Ключові слова: Українська революція, національна соборність, етнографічний принцип, національно-територіальна автономія, самостійність, регіоналізм, сепаратизм, Акт Злуки.

---

* **Soldatenko Valerii**, Doctor of Historical Sciences, Professor, Member by Correspondence of the NAS of Ukraine

Soldatenko Valerii. Scientific and legal principles of determining the territorial boundaries of unific Ukraine in the light of revolutionary practice (1917–1920)

The article attempts to evaluate the chronologically first steps of the realization of the idea of Ukrainian unity, the gathering of ethnic lands at the intersection of the struggle for the implementation of the platform of the Ukrainian national-democratic revolution and its organic component – the task of national unity. The thesis is proved that the most constructive, realistic, scientifically verified approach in determining the territorial boundaries of the nascent Ukrainian state was considered by domestic intellectuals to be the application of the ethnographic principle. Unswerving adherence to a strict theoretical criterion ensured obvious successes, while neglect, unjustified deviations, substitutions of it by political and subjective factors, as a rule, ended in failure.

Key words: *Ukrainian revolution, national unity, ethnographic principle, national-territorial autonomy, independence, regionalism, separatism, Akt Zluky (Unification Act).*

Вступ: постановка, актуальність проблеми. Щороку у день 22 січня, починаючи з 1999 р., вітчизняна громадськість офіційно відзначає День Соборності України. Хоча в статусі державного свята, згідно з указом Президента України, все виглядає закономірним і безсумнівним, час від часу виникають питання: як дійшло до тих меж нашої державності, в яких вона здобула незалежність у 1991 р. і чому зав'язуються дискусії щодо правомірності тієї території, яку вона зрештою обійняла і обстоює всіма силами, у тому числі зі зброєю в руках. Особливого суспільного резонансу такі питання набули в останньому десятиріччі. Ідейно-теоретичні суперечності, що з-поміж інших причин у лютому 1922 р. вилились у відкрити збройну агресію РФ проти України, не просто до краю загострили згадані аспекти життя української нації, а й зумовлюють обов'язкову рефлексію на масштабні, гучні пропагандистські акції, які напряду торкаються саме проблеми соборності України.

Без будь-якого документально-фактологічного забезпечення російські масові засоби інформації, соціальні мережі переповнюються твердженнями про те, ніби української нації як повноцінного етнічного феномену взагалі не існує, що її територія сформована зовнішніми чинниками, зокрема тією ж таки Радянською Росією. Заявляється, наприклад, що практично увесь південний схід України – Донецько-Криворізька республіка разом зі Слобожанщиною в 1918 р., коли визначалася доля колишньої Малоросії, через фатальні помилки В. Леніна, Й. Сталіна, Я. Свердлова, очолюваних ними ЦК РКП(б), РНК Росії, безпідставно, всупереч логіці, здоровому глузду, були віддані для включення до складу Української Народної Республіки. Адже всі ці землі, вкупі з усім Північним Причорномор'ям і Кримом були російськими, приєднаними свого часу воєнними зусиллями до Російської імперії, а ніяк не України, якої взагалі не існувало. Східна Галичина, Західна Волинь, Північна Буковина, Придунайські землі і Закарпаття, відвойовані Червоною армією і радянською дипломатією у Польщі, Румунії і Чехословаччині в ході

Другої світової війни, були віддані (вживається і термін «подаровані») радянською владою (Й. Сталіним) Українській РСР у 1939–1945 рр. Нарешті, ніяк інакше, як зовсім незрозумілим, а головне – абсолютно протиправним актом стало ініційоване М. Хрущовим у 1954 р. рішення Верховної Ради Союзу РСР про передачу Криму з підпорядкування РРФСР під юрисдикцію УРСР. Так територія Війська Запорозького (офіційна назва Української держави в другій половині XVII–XVIII ст.), від імені населення якої Б. Хмельницький укладав союз з Московським царством, збільшилася у 15 разів. Однак як повноцінна держава Україна не відбулася. На жаль, подібні вигадки й нісенітниці мають підтримку і низки російських науковців.

Сперечатися із суціль надуманими, предметно необґрунтованими схемами і концепціями, покликаними кон'юнктурно-спекулятивно виправдовувати корисливі дії воєнних суперників – у науковому сенсі справа невдячна і малоперспективна. Як видається, значно доцільніше і конструктивніше спробувати на основі реальних фактів і документів спробувати реконструювати процес усвідомлення національною спільнотою, передусім її елітою, ідеї соборності й теоретичного обґрунтування кроків по її втіленню в життєву практику.

Історіографічний зріз, мета дослідження. Здійснити означений задум найкраще поетапно, розпочавши з революційної доби 1917–1920 рр. Саме тоді було започатковано рух у напрямі реальної консолідації та єднання гілок українства, немилосердно пошматованого і розкиданого по різних державах. При цьому можна надійно спертися на досягнення вітчизняної історіографії², в яких порушуються і теоретичні аспекти проблеми. Проте водночас можна констатувати і прояви доволі серйозних розбіжностей у оцінці варіантів науково-правничого забезпечення планів досягнення соборницької мети. Наявні дискурси у багатьох випадках істотно різняться, часом входячи у суперечність з документами і фактами, а нерідко й просто ігноруючи їх. Спостерігається відхід від конкретно-критичного аналізу і, як наслідок, спрощене моделювання реально непростой, суперечливої картини, а також гіпертрофоване викривлення теоретико-правничого спадку, історичного досвіду. Останні обставини і є головною мотивацією пропонованого дослідження поставленої проблеми.

Теоретичні підходи і політичні та інші чинники вибору критеріїв визначення територіальних меж соборної України. До 1917 р. скільки-небудь реальних, обґрунтованих планів здійснення української соборності не існувало. Цьому не сприяли тодішні обставини. Більша частина етнічного масиву українців – до 28 млн осіб – мешкала в Російській імперії. Близько 4,5 млн були жителями Австро-Угорської монархії³. Підросійські українці в особі своїх лідерів – політичних партій – прагнули вирватися з неволі, звільнитися від соціального і національного гніту на шляхах революційного знищення Романовської «тюрми народів» під загальним гаслом «Геть самодер-

жавство!»). Розрахунок був і на те, що такими ж були і прагнення громадян інших націй.

Підавстрійські українці займали поміркованіші позиції, розраховуючи домогтися зрушень на свою користь реформістськими, конституційними удосконаленнями Габсбургської клаптикової імперії. Небезпідставно побоюючись, що в процесі демократизації державної системи можна буде знову потрапити під польську залежність (нація вела боротьбу за відродження Польщі в «дорозборових» і, навіть, більших масштабах – «від моря до моря і аж по Дніпро»), політично активне західне українство бачило вихід у «захисному» варіанті – запровадженні на своїх землях статусу «коронного краю» з прямим правлінням віденського двору.

Звісно, вибудувати за таких умов цілісну загальноукраїнську концепцію було неможливо. Відтак у повітрі витала *ідея соборності (тут і далі, за винятком цитат, виділення мос. – В. С)*. У Ю. Бачинського – «Україна ітредента», у М. Міхновського – «Україна від гір Карпатських до гір Кавказьких». Однак це було відбиттям загальних прагнень на невизначену перспективу.

Все змінила Лютнева революція 1917 р. у Росії. В умовах бурхливо розпочатих процесів демократизації всіх галузей суспільного життя в Києві 3–4 березня 1917 р. постала Центральна Рада як загальноукраїнський організаційно-координаційний політичний центр. Голова Ради – видатний вчений-історик М. Грушевський у березні – на початку квітня 1917 р. розробив концепцію (платформу) національного руху, реалізація якої вилилася в повномасштабну Українську національно-визвольну революцію⁴.

Одним із основоположних завдань обраної стратегії стало запровадження широкої національно-територіальної автономії України в децентралізованій, федеративній, демократичній республіці Росія. Абсолютно логічно постало прагматичне *завдання визначення етнічних меж* передбачуваного адміністративно-національного утворення. На той час Україна не мала скільки-небудь чітко означених географічних кордонів. Відтак ці питання треба було прояснити і самій нації, і Тимчасовому уряду, який обіцяв на прийдешніх Всеросійських установчих зборах визначитися з кардинальними основами, конкретними заходами адміністративно-територіального переустрою країни.

Блискучий, досвідчений вчений і переконаний, послідовний демократ М. Грушевський поклав в основу обґрунтування нагальної проблеми *етнографічний принцип*. Згідно з таким підходом до автономних національно-державних утворень мали всі підстави бути віднесеними ті історично сформовані масиви мешканців, де етнічний компонент переважав 50% (точніше – становив 50%+1).

Твердо спираючись на етнографічний принцип формування державності, вчений принципово визначав: «Українці хочуть, щоб з українських земель Російської держави (бо про них говоримо поки що, не зачіпаючи іншого питання – об'єднання всіх українських земель) була утворена одна область,

одна національна територія. Сюди, значить, мусять увійти губернії в цілості або в переважній часті українські – Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Таврійська і Кубанська. Од них треба відрізати повіти і волості не-українські, як скажимо, північні повіти Чернігівської губернії, східні Кубанської тощо, а прилучити натомість українські повіти сусідніх губерній, як Хотинський і частини Акерманського Бесарабської, східні частини губернії Холмської, полудневі окрайці губерній Городенської, Мінської, Курської, західні часті Вороніжчини, Донщини, Чорноморської і Ставропольської губерній. *Так утвориться територія, де українська людність становить більшість* (у городах тепер українців менше, але городаи мусять іти за більшістю окресленої території). *Ся українська територія має бути організована на основах широкого демократичного (нецензового) громадського самопорядкування, від самого споду («дрібної земської одиниці»), аж до верху – до українського сойму. Вона має вершити у себе вдома всякі свої справи – економічні, культурні, політичні, содержать свої військово, розпоряджати своїми дорогами, своїми доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд.* Тільки в певних справах, спільних для всеї Російської держави, вона має приймати постанови загального її представительства, в котрім братимуть участь представники України пропорціонально її людності і людності всеї Російської республіки. Отсе розуміється, коли говориться, що ми хочемо національно-територіальної автономії України, широкої, політичної і демократичної»⁵.

Органічно пов'язавши, таким чином, перспективну модель української державності з питанням про її територіальні контури, лідер Української революції здійснив *доволі реалістичний, послідовно етнографічний* відбір тих місцевостей проживання нації, де її людність становила арифметичну більшість і, згідно зі своїм еством, мала бути об'єднана в цілість.

Стрижньовим елементом пропонованої схеми М. Грушевського, Центральної Ради стало визнання того, що «будівельним матеріалом», «блоками» майбутнього державного утворення мають стати *території, що історично склалися з переважанням українського компонента*. Міста, у силу специфіки їх формування, не повинні були виокремлюватися із загальних територій, іншими словами, не мали права «екстериторіальності». Науковець наголошував на «глибокій залежності міських центрів від загального характеру території»⁶. Підхід був прагматичним і мав підстави для надій щодо реального здійснення. Будь-який інший варіант не мав перспективи втілення в практику і всерйоз ніким не висувався і не розглядався.

У запропонованих теоретичних вибудовах слід звернути увагу на взаємопов'язаність двох принципів моментів. До складу майбутньої української держави мають увійти ті території, де українці мають очевидну перевагу. Однак, якщо в межах тих адміністративних одиниць, що існували (губерній), перебували райони з переважаючим, або достатньо чисельним неукраїн-

ським компонентом (як правило, у переважній більшості це стосувалося прикордонних територій), їх треба було «*відрізати*». Вочевидь, тут потрібне уточнення: термін вжито в умовний спосіб. За логікою вченого, *території з мішаним етнічним складом населення не слід було беззастережно включати і втримувати в кордонах нового національно-адміністративного утворення, а обов'язково виявити їхню волю* (шляхом опитування – плебісцитів, референдумів, постанов сходів громад тощо).

Слід мати на увазі, що до постановки і розв'язання проблеми М. Грушевський підійшов з дуже глибоким знанням справи. Задовго до революції, готуючи фундаментальну «Історію України-Руси», здійснюючи інші дослідження, вчений оволодів широкими даними, запозиченими з етнографічних і демографічних праць А. Русова, О. Корольова, М. Стасюка, М. Порша, інших авторів, ретельно звіряв їх з даними Першого всеросійського перепису населення 1897 р., робив узагальнення, окреслював етнографічну карту розташування українців. Свого роду лапідарні підсумкові матеріали він навів у статті «Україна і українство», якою відкривався перший номер російськомовного журналу «Украинская жизнь», що почав виходити у Москві в 1912 р. (її факсимільне відтворення було здійснено в 1992 р.).

«У даний час, визначає видатний історик, – українська етнографічна територія простирається приблизно від 45° до 53° широти і 20°–44° довготи (від грінвічського меридіану), оточуючи північний берег Чорного моря широкою смугою, прорізаною в центрі системою Дніпра. На заході вона висувається гострим клином, глибоко занурюючись в гористу область Карпат, в басейні Вісли, на півночі наближений кордон дає поріччя Прип'яті. На заході й сході звідси українська колонізація створює два виступи, в басейні Буга (Холмська Русь і Підляшшя) і в басейні Десни, між Десною і Сожем. На сході вона захоплює майже увесь басейн Дінця (крім нижньої течії) і місцями доволі глибоко врізається в басейн середнього Дону. На Півдні доходить до узбережжя Чорного моря і в басейнах рік Кубані Куми, Манича, місцями проникаючи в гірську область Кавказу і Каспійські степи»⁷. Вважаючи Австрію і Угорщину за дві державні одиниці, М. Грушевський поокремо описав усі українські анклавні (клаптики, масиви), які до них входили, і, звісно, відтворив таку ж детальну картину, як і щодо Росії, коротко зупинившись на історії формування кожної території⁸. При цьому вчений живає лише термін «*етнографічний*», а не «*етнічний*». І хоча пояснення він не дає, можна думати, що тим підкреслювалася їхня теоретико-статистична точність, коректність.

Такі, науково обґрунтовані, цілком логічні й справедливі в своїй сутності підходи М. Грушевський вважав доцільним імплементувати в ділові стосунки з Тимчасовим урядом. Він висунув пропозицію утворити Крайову раду (пізніше цей задум буде реалізовано через поповнення Центральної Ради представниками національних меншин України) і власноручно підготував для Тимчасового уряду проєкт його можливої декларації. Документ (росій-

ською мовою) було розглянуто й затверджено на засіданні Комітету (Президії) Центральної Ради: «З метою успішного узгодження діяльності державних, громадських і національних закладів і організацій України, в інтересах нового ладу і усунення [можливих] національних загострень запроваджується посада тимчасового крайового комісара з дорученням організувати Крайову раду з представників усього населення української території, тобто губерній Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської, Херсонської і Таврійської (виділення неукраїнських частин з цих губерній і, навпаки, включення до складу української області українських частин із суміжних губерній, як-то Холмська, Гродненська, Мінська, Курська, Вороніжська, Кубанська область та ін., надається Крайовій раді, по узгодженню з Тимчасовим урядом й населенням цих територій). Крайовий комісар має бути представником Тимчасового уряду в Крайовій раді і посередником у стосунках його з Тимчасовим урядом»⁹.

Достеменно володіючи різнобічною, у тому числі демографічно-статистичною, етнографічною інформацією про рідну націю, М. Грушевський дуже уважно, прискіпливо, відповідально визначав ті масиви, які на переконливих підставах варто було включити до створюваної державності. За даними, якими оперують науковці, у восьми перерахованих губерніях відсоток українців дорівнював 71–74%. Різниця пояснюється, зокрема, тим, що різні автори, залежно від потреб, наближено вираховують показники на різні дати – початок ХХ ст., 1914 р., 1917 р., 1920 р., 1921 р., хоча за базові, відправні беруть офіційні відомості всеросійського перепису 1897 р., які на 1917 р. не назвали кардинальних змін. Тому цілком виправдано мати за загальний науковий орієнтир саме офіційні дані 1897 р.

По губерніях було зафіксовано такі відсотки українців серед загальної кількості жителів: Київська – 84,83%, Подільська – 87,93%, Волинська – 70,10%, Чернігівська – 66,41%, Полтавська – 92,98%, Харківська – 80,62%, Катеринославська – 68,90%, Херсонська – 53,48%¹⁰.

Принагідно варто звернути увагу, що кількість росіян (великоросів), згідно з підрахунками за тими ж джерелами, коливалася по тих же губерніях від 2,63 до 27,94% (у деяких регіонах їх випереджали євреї), а загалом (сумарно) ввнялася 11,5–12%.

Що ж до дев'ятої з означених – Таврійської губернії, то загалом кількість українців тут сягала 42,21%, а безпосередньо на півострові коливалася, за різними джерелами, від 7,4 до 9,5%¹¹. Однак у материкових повітах вона становила: у Бердянському – 58,80%, Дніпровському – 73,94%, Мелітопольському – 54,94%¹². Тому М. Грушевський впевнено пропонував беззастережно зарахувати всі три материкові повіти до складу України і обґрунтовано, свідомо «відрізав» повіти Кримського півострова.

З наведених джерел легко почерпнути і дані на зрізі всіх міст і повітів. Природно, що вони дуже різні. Однак наближене уявлення про загальну картину можна скласти навіть на кількох прикладах. У великих містах українці

кількісно поступалися росіянам і євреям. Так, у Києві українці становили 42,1% мешканців, Харкові – 38,3%, Одесі – 17,4%, Катеринославі – 15,8%. Проте, скажімо, в Катеринославському повіті цей показник (разом з губернським центром) становив уже 55,7%, а в губернії, як уже зазначено, був ще вищим – 68,9%. У деяких містах частка українського населення наближалася до повітових і губернських значень. Наприклад, у Бахмуті (Область Війська Донського) проживало 62% українців, тоді як у повіті – 58%.

Отже, етнографічний підхід, використаний М. Грушевським, був ретельно продуманим, дуже логічним і вельми конструктивним. А обґрунтована на його основі *концепція* була одностайно затверджена Українським з'їздом (конгресом) 6–8 квітня 1917 р. і почала втілюватися в життя.

Лідери національного державотворення не обмежувалися суто статичним науковим осмисленням проблеми соборності. Необхідністю теоретичних узагальнень, на основі яких вибудовувались і політичні орієнтації, було реагування на тогочасну суспільну практику. Так, уже з перших тижнів свого існування Центральна Рада мала визначитися зі ставленням до населення Східної Галичини й Буковини. Їхні значні території були відвойовані російською армією в Австро-Угорщини в ході Світової війни в 1916 р. і зазнали процесу інкорпорації. Тимчасовий уряд призначив у квітні 1917 р. крайовим комісаром Галичини та Буковини з правами генерал-губернатора відомого українського історика й громадського діяча, члена Центральної Ради (на початках її існування він був заступником голови) Д. Дорошенка¹³.

Палкий патріот, він з ентузіазмом взявся до справи. Для нього не існувало питання про державну належність Східної Галичини й Буковини. Блискуче володіючи знаннями про цей край, Д. Дорошенко з перших же днів діяльності на відповідальній посаді намагався привернути увагу Києва, Центральної Ради до західноукраїнського ареалу, здійснити вплив на регіон через кадрові призначення тощо. Уже 26 квітня комісар, одержавши повноваження від Тимчасового уряду, який без великого бажання затвердив українця в поважній ролі, приїхав до Києва і зробив детальну доповідь про проблеми віреного йому регіону під кутом зору залучення краю в зону впливу Києва¹⁴.

Такі, зазвичай дуже детальні виступи, письмові інформації до Центральної Ради про події, становище в Галичині й Буковині стали традиційними¹⁵. Поступово формувалося *уявлення про етнічну спільність наддніпрянського і надністрирського українства*, про необхідність вирішення їх долі на майбутній міжнародній конференції, якій належало вирішити долю європейських народів після завершення війни. Наприклад, п'ята сесія Центральної Ради дійшла висновку, що одним з нарізних питань є обміркування питання про участь у міжнародному форумі «представників України російської, Галичини і Буковини»¹⁶. До цього питання провідники Української революції намагалися привернути увагу й Тимчасового уряду, всю російську демократію. У «Доповідній записці делегації Української Центральної Ради Тимчасовому уряду та виконавчому комітетові Петроградської Ради робітничих та

солдатських депутатів з питань автономії України» серед сформульованих вимог значилося: «Неминучість постановки українського питання на міжнародній конференції в зв'язку з долею Галичини і частин української землі, захоплених німцями, примушує зараз же принципіально вирішити питання про участь в цій конференції представників українського народу, бо така участь вимагає негайно вжити підготовчих практичних кроків щодо закордонної України»¹⁷.

Хоча лідери Української революції пов'язували кардинальне розв'язання нагальних питань нового державного устрою зі Всеросійськими установчими зборами, вони не могли бездіяльно чекати, коли це станеться. Дедалі очевидним ставало, що офіційний Петроград свідомо гальмує справу, відкладаючи на невизначений час розв'язання проблем, відповідей на які просто не мав. Спираючись на масову підтримку, Центральна Рада самочинно проголосила автономний статус України, створила власний орган виконавчої влади – Генеральний секретаріат, шляхом переговорів з Тимчасовим урядом домоглася часткової легалізації здійснених заходів, продовжуючи наполягати на поступовому просуванні української справи.

Одним із чергових завдань здійснюваного курсу було узгодження територіальних меж української автономії. Продовжуючи великодержавну, шовіністичну політику самодержавства, Тимчасовий уряд, що з початку липня 1917 р. змінив вектор поведінки на відверто контрреволюційний, обнародував 4 серпня сумнозвісну Інструкцію Генеральному секретаріату. Наділяючи останній прерогативами місцевого органу своєї влади, всеросійський центр обмежував його компетенцію й юрисдикцію *п'ятьма губерніями*, що раніше іменувалися Південно-Західним краєм Росії: Поділля, Волинь, Київщина, Чернігівщина, Полтавщина. Що ж до Харківської, Катеринославської, Херсонської й Таврійської губерній, то на них українська влада не повинна була поширюватись.

Не зважившись на загострення конфлікту з офіційним Петроградом, Центральна Рада виявила політичну гнучкість: не стала відкидати інструкцію, однак і дотримуватися її в розглядуваному аспекті не стала, продовжувала таку ж, як і раніше, організаційну національно-політичну діяльність *в усіх чотирьох адміністративних суб'єктах Лівобережжя і Сходу*. А відразу ж після повалення Тимчасового уряду сьома сесія Центральної Ради 31 жовтня ухвалила рішення: «Поширити в повній мірі владу Генерального секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме – Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини»¹⁸.

Прийнятим 7 листопада 1917 р. Третім Універсалом Центральної Ради було проголошено створення Української Народної Республіки у складі згаданих вище губерній, у яких українці склали більшість. «Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, – зазначалось у документі, – щодо прилучення частини Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміж-

них губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів»¹⁹.

Практично в такий же спосіб було вирішено даний територіальний аспект і в проєкті Конституції Української Народної Республіки. Єдина відмінність полягала в беззастережному включенні до УНР Холмської губернії²⁰.

Такий науково обґрунтований, аж до педантичності, підхід з очевидним вітленням *справедливості* був не лише неспростовним. Він імпонував будь-якій відповідальній політичній силі, навіть опозиційній, конкурентній і вороже налаштованій. Так, найнепримиренніші суперники в боротьбі за владу – більшовики, проголошуючи радянський лад в Україні, сприйняли її в тих же межах, як вона визначалася Центральною Радою, і зберегли в практично незмінних кордонах до 1939 р.²¹

Більшість партійних організацій не сприйняли сепаратистських намірів частини комуністів Південно-Східної України вичленити Донецький і Криворізький басейни, створити на їхній базі Донецько-Криворізьку радянську республіку і приєднати її до Російської Федерації. А ЦК РКП(б), РНК РСФРР в особі В. Леніна, Й. Сталіна, Я. Свердловла засудили шкідливу затію і зірвали спробу розрізати, розірвати Україну. Серед застосованих аргументів було і посилання на «географію Винниченка». Малося на увазі авторство Третього Універсалу, яким голова Генерального секретаріату окреслив територію України²².

Перераховані в документах Центральної Ради дев'ять губерній (з доданою до них Холмщиною) були сприйняті за реальність УНР і фігурували в процесі дискусій на Брестській мирній конференції і в схваленнях нею домовленостях. Не забувалося і про *ширші плани* реалізації соборництва. Так, О. Севрюк згадував пізніше про розмову з М. Грушевським напередодні від'їзду до Бреста: «...Говорили про Чорне море, про економічні інтереси України та про українські землі, про Холмщину, Підляшшя, Буковину, Закарпатську Україну, ну, й, розуміється, про Східну Галичину. Інтереси цих українських земель мали ми твердо боронити, але зв'язку жодного зі Східною Галичиною ні Ц. Рада, ні ми не мали; незручно і тяжко було говорити відносно Сх. Галичини за спиною її представників і без жодного з ними контакту. «Але ви там вже викрутитесь й зробите якнайкраще для наших інтересів» – виправляли нас в дорогу такими словами в Києві»²³.

Перспективи реалізації українських задумів видавались непростими. Ще з кінця 1916 р. в Австро-Угорщині (у порозумінні з Німеччиною) було взято курс на відновлення Польської держави з планами включення до складу останньої більшості з перелічених українських територій, передусім Східної Галичини. При конкретно-історичному розкладі сил на початок 1918 р. можна було сподіватися, що українські домагання підтримають німці, щоб ще раз довести свою першість у союзі з австрійцями. А останні перед загрозою голоду, що насувався, можуть відступитися від своїх симпатій і обіцянок

полякам, лише б хоч якось вийти з продовольчої кризи (звичайно, «сторгувавшись» з українцями).

Варто сказати, що поводити українського руху в Австро-Угорщині (Українська парламентарна репрезентація і Народний комітет) поводитися дещо двозначно. З одного боку, вони постійно заявляли про бажання возз'єднання двох гілок українського народу, а з другого – самі ж доводили малореальність здійснення таких прагнень найближчим часом і згодні були на культурно-національну автономію українців у складі Австро-Угорщини (стара *ідея «коронного краю»*). Тому М. Грушевський, особливо докладно визначивши лінію майбутнього кордону між Польщею і Україною на північному сході («дбаючи за кожне містечко, за кожне село з українським населенням»), вважає, що за непоступливості Австро-Угорщини врешті можна буде, використавши всі можливості на переговорах, згодитися і на поміркованіший варіант²⁴.

Під час другого інструктажу членів делегації, коли вони перебували в Києві, за словами того ж О. Севрюка, «проф. Грушевський жалкував, що нам, правдоподібно не вдасться включити до України деяких, незначних частин Підляшшя, про що Гофман (один з керівників німецьких військових дипломатів на конференції. – В. С.) не хотів нічого й чути з стратегічних причин, і погодився, що мир може бути заключений при умові створення зі Східної Галичини та північної Буковини австрійського коронного краю»²⁵.

Однак з перших же контактів (як офіційних, так і приватних) австро-німецька сторона чи то з обуренням, чи то з глумом відкидала українські пропозиції, гордовито заявляючи, що не допустить втручання у свої внутрішні справи, нізащо не згодиться на «територіальні аспекти» і ніяких розмов про Карпатську («Угорську») Русь (Закарпаття) й чути не хотіла. Вона категорично протестувала проти пропозицій референдуму в Галичині й Буковині, щоб з'ясувати настрої населення щодо самовизначення цих регіонів. Визнання незалежної УНР ставилося у пряму залежність від згоди України на кордон, який існував між Росією і Австро-Угорщиною на початок світової війни²⁶.

Однак критичне становище з продовольством у Австро-Угорщині й Німеччині (там уже починалися «хлібні бунти» з реальними перспективами переростання в повномасштабні революційні вибухи) змусили їхні уряди, дипломатичні структури у відповідь на згоду постачання рятівних українських ресурсів піти назустріч вимогам посланців УНР. У підписаному таємному протоколі (додатку до основного договору) було зафіксовано, що «австрійський уряд пропонує обом палатам Державної ради проєкт закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край. Цей замір австрійський уряд має здійснити найпізніше до 31 липня б. р. Австрійський уряд буде всіма засобами, які дає йому конституція, змагати до того, щоби цей законопроект одержав силу закону»²⁷.

Звісно, то були лише обіцянки, досягнуті під певним ситуативним тиском. Однак уже той факт, що Східна Галичина й Буковина визнавались союз-

никами за українські землі, статус яких об'єктивно, закономірно потребував змін, свідчив про зрушення справи з мертвої точки, з небезпідставними розрахунками на розвиток, поглиблення процесу.

Можна виснувати, що позиція УНР на Брестській конференції в територіальних питаннях залишалася принциповою і послідовною. Дослідники відзначають правомірні, справедливі, однак водночас і помірні побажання української сторони. Українські дипломати виявляли стриманість у постановці питань, розв'язання яких уявлялося проблематичним, «не дозрілим». Так, користуючись належністю до коаліції центральних держав, болгарська делегація висловила бажання мати спільний кордон між Україною і Болгарією. Але для цього сторони мали б отримати під свою юрисдикцію відповідно Бессарабію і Добруджу. Українці вагалися, зволікали з позитивною відповіддю партнерам. Коли ж, після певних роздумів, зважилися пристати до «звбливих» болгарських пропозицій і запросили «право голосу» у розв'язанні бессарабського питання, з певним полегшенням зустріли відмову. Р. фон Кюльман від імені німецької делегації заявив, що уже ухвалено рішення (вочевидь, Берліном і Віднем) про приєднання значної частини Бессарабії до Румунії. Він, правда, зокрема, мотивував це тим, що політичний і військовий стан УНР не дає підстав для серйозного ставлення до побажань української сторони. Представники останньої не стали шукати аргументи для оскарження висловленого і мовчки сприйняли оголошене рішення²⁸.

Отже, *концепції національно-визвольної революції, непохитно засновані на чіткому етнографічному принципі*, хоча й не в абсолютному вимірі, усе ж «спрацьовували», доводили на практиці свою ефективність. Такий висновок підтверджується і аргументами, так би мовити, «від зворотного». Як би хто не прагнув знайти виправдання випадкам відхилення від етнографічного принципу у вибудові непростих міжнародних, міжнаціональних відносин, досвід однозначно свідчить – це закінчувалося негативом для української справи. Мова, зокрема, про далеку від серйозно виваженої, швидше належного чином невідготовлену, по суті, авантюрну військову акцію на чолі з підполковником П. Балбочаном. Операція мала на меті силовий прорив у квітні 1918 р. у Крим, до Севастополя і заволодіння Чорноморським військовим флотом. Однак вона провалилася, а справедливе бажання ствердити Україну в статусі морської держави не увінчалось успіхом²⁹. І, як не прикро констатувати, серед інших чинників негативних результатів соборницького процесу на кримському, точніше – більше флотському векторі – слід визнати практично повну відсутність надійних, заснованих на реальному знанні ситуації уявлень, теоретично обґрунтованих планів і реалістичних прогнозів з боку тих, хто наважувався на безнадійні ініціативи.

***

Сталося так, що започаткований Центральною Радою соборницький процес значною мірою було загальмовано з окупацією України навесні 1918 р.

австро-німецькими військами і, особливо, після державного перевороту 29 квітня і утвердження гетьманату.

Українська Держава П. Скоропадського була спробою повернути українське суспільство до стандартів долютневих (1917 р.) часів. Тобто *курс було визначено антиреволюційним*. Відкинутими виявилися не лише досягнуті за попередній рік прогресивні зрушення, а й можливості орієнтирів на революційну перспективу, відтак – і на реальний поступ на соборницькому напрямі³⁰.

На перший погляд здавалося, що, спираючись на потужну іноземну допомогу, тут можна було розраховувати на оптимальне забезпечення українського інтересу. Втім, використовуючи безперечно перевагу в збройній силі, окупанти не лише витіснили супротивників з етнічно українських теренів, а й частково просунулися на півночі й сході на спірні та й етнічно неукраїнські території. Зарубіжні фахівці висловлюють упевненість, що поряд з військово-стратегічними мотивами неабияку роль тут відіграли й прагматичні розрахунки. «В той час, коли політичні й правові аспекти в Україні носили вкрай невизначений характер, – висновує О. Федюшин, – не викликало сумнівів одне: Німеччина була глибоко зацікавлена в експлуатації українських економічних ресурсів. Це тягло за собою дедалі більше залучення рейху в політичні процеси не лише в Україні, але й на всіх інших східних територіях»³¹.

Режим П. Скоропадського, за прикладом союзників, не збирався відмовлятися від силового чинника у відносинах з сусідами. Проголошуючи на словах вірність етнографічному принципу, гетьманські функціонери висували вимоги його доповнення (*на практиці – часто підміни*) іншими елементами, що також найменувалися принципами – історично-традиційними, географічно-територіальними, національно-державними, стратегічно-військовими, економічно-господарськими, культурно-духовними.

Природно, що гетьман та його уряд прагнули приєднати до своєї держави насамперед етнографічно-українські землі. 25 травня 1918 р. П. Скоропадський ухвалив закон «Про тимчасове розповсюдження Української державної влади». Згідно з цим законом на приєднані до Гетьманату нові території негайно мала поширюватися державна влада. Визначалися дії судових органів на цих землях, а також повноваження прокуратури та міністерства внутрішніх справ. Того ж дня гетьман затвердив законопроект «Про тимчасове встановлення судової влади на території Кобринського, Пружанського, Берестейського і Більського повітів Гродненської губернії; Пінського повіту Мінської губернії; Ковельського та Володимир-Волинського повітів Волинської губернії», які були приєднані до Української Держави³².

Міністерство внутрішніх справ ще в середині травня розробило проект закону про адміністративний поділ приєднаних до України повітів між губерніями. В ньому містився перелік цілих повітів, а також частин повітів тих колишніх російських губерній, які не входили до складу УНР і тимчасо-

во прилучалися до Української Держави. Щодо адміністративно-територіального поділу українських губерній, то ніяких змін не планувалося лише в Полтавській губернії, яка складалася з 15 повітів. До 12 повітів Волинської губернії передбачалося приєднати ще 8 нових (Пінський Мінської губернії, Брест-Литовський і Бобринський Гродненської, Томашівський, Володарський та Більський повіти Холмської губернії).

До 8 повітів Катеринославської губернії долучався Таганрозький округ Облaсті Війська Донського. До 12 повітів Київської губернії – Мозирський і Річицький повіти Мінської губернії. До 6 повітів Херсонської губернії – Ізмаїльський, Бендерівський і Акерманський повіти Бессарабії. До Харківської губернії, яка складалася з 11 повітів, планувалося приєднати ще 11 (Суджанський, Грайворонський, Білгородський, Корочанський, Новооскольський, Боєнський повіти Курської губернії, Валуйський, Бірючанський, Богучарський та Острогозький Воронежської губернії і Донецький округ Облaсті Війська Донського). До 12 повітів Подільської губернії додавалися б ще 4 повіти (Хотинський, Сорокський, Оргієвський, Бельський). До 15 повітів Чернігівської губернії – Гомельський повіт Могилівської та Путивльський і Рильський повіти Курської губернії. Загалом планувалося приєднати до Української Держави 31 повіт. Крім того, передбачалося прилучити до неї частини ще 15 суміжних повітів колишньої Російської імперії з переважною більшістю українського населення. Щодо Таврійської губернії, то, з огляду на поточні політичні події, питання про її приєднання до України залишалося відкритим³³.

У зв'язку з цим привертає увагу інформація, вміщена в «Державному Віснику» (№ 8, 9 за 20 і 22 травня 1918 р.), в якій наведено такий склад України. Губернії: Київська, Подільська, Волинська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська. Чернігівська – всі повіти; Гродненська – Берестейський, Бобринський, Більський, Пружанський повіти; Мінська – Пінський, Мозирський, Річицький повіти; Могилівський повіт; Курська – частина Путивльського і Обоянського, Білгородський, Грайворонський, Новооскольський, Корочанський і Рильський повіти; Воронежська – Острогозький, Бірючанський, Богучарський, Валуйський і Павловський повіти; Таврія – Дніпровський, Бердянський, Мелітопольський і Кримські повіти; Холмщина – Володарський, Більський, Константинівський, Грубешівський, Томашівський, Холмський і Білоградський повіти; Бессарабія – Хотинський, Сорокський і Акерманський повіти. Як видно, в ній вся Таврія, в тому числі й Кримські повіти, включені до складу України.

Однак практично здійснити задумане гетьману та його уряду вдалося дуже мало, можна сказати – у мізерному масштабі і то не назавжди. Фактично до Української Держави було тоді приєднано, та й то лише зі стратегічних міркувань (щоб контролювати залізничну лінію Брест–Кобрин–Луїнінець–Гомель і сам Гомель, що, по суті, був ключем для оволодіння Черніговом і Києвом)³⁴, частини Мінської і Могилівської губерній. Для цього довелося

навіть вийти поза українські етнографічні межі і приєднати зі стратегічних міркувань частину білоруської території, щоб вона не дісталася РСФФР або Польщі, які здійснювали ворожу політику щодо України.

7 червня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила рішення про об'єднання управління повітами Мінської губернії та встановлення посади окружного староости. У червні гетьман призначив О. Скорописа-Йолтуховського губернським старостою Холмщини. 14 серпня уряд, заслухавши доповідь міністра внутрішніх справ про улаштування управління частин губерній, які відходять від РСФФР до України, ухвалив: «Прилучити повіти Гомельський і Рильський до Чернігівської губернії; Суджанський, Грайворонський, Білгородський, Корочанський, Новооскольський та Валуйський до Харківської губернії; повіти Річицький, Пінський і Мозирський об'єднати в осібну Поліську округу з адміністративним центром у Мозирі»³⁵.

На шляху подальшої практичної реалізації намічених грандіозних планів щодо об'єднання національної української території постали подекуди просто непереможні труднощі й перешкоди. Щодо Криму, Кубані, Холмщини, Підляшшя, Сіверщини, частин Курської, Воронежської і Бессарабської губерній, а також інших етнографічно-українських земель, то за них довелося протягом майже всього періоду функціонування гетьманату вести важку, частіше навіть безперспективну дипломатичну боротьбу з Німеччиною, Австро-Угорщиною, РСФФР, Польщею і Румунією.

«Слабким місцем» української сторони виявилася практична відсутність наукової аргументації тих рішень і дій, які здійснювалися гетьманською адміністрацією. Підміняючи її силовими, військовими чинниками, влада П. Скоропадського не лише не досягала порозуміння з контрагентами, що мали інші, відмінні територіальні інтереси, а й викликала зростання напруження, породжувала збільшення спротиву.

Доводиться констатувати, що загальноприйняті, універсальні наукові системи координат на практиці не завжди ретроспективно витримуються і сьогодні, що серед іншого, наочно виявляється в оцінках і тлумаченнях проблем вибудов територіальних контурів Української Держави 1918 р. Дехто вважає їх цілком виправданими, позитивними. «В основу діяльності Гетьманату, – наголошує історик І. Гошуляк, якому належить чи не найгрунтовніше дослідження про передумови й революційні шляхи досягнення феномену соборності, – була покладена великоукраїнська концепція розбудови державності (виділення моє. – В. С.), що спиралася не лише на етнічний, але й державно-територіальний принцип, який передбачав врахування стратегічних, економічних, політичних та інших факторів»³⁶.

Вектор трансформацій «схоплено» правильно. А ось з характеристикою і оцінкою солідаризуватися важко. Як видається, точніше було б вести мову про підміну на практиці етнічного принципу стратегічним – так, власне, в даному разі маскується військова спроможність за нехтування науковим критерієм. Якщо перспективною видавалася можливість силовим способом

домагатися розширення меж своєї країни, хай навіть діями іноземних сил, варіант вважали доцільним, виправданим. Якщо сил бракувало, то можна було, без серйозних вагань і переживань, й пожертвувати власними територіями з українським населенням. І, як гадається, більш відповідним такий підхід було б іменувати не «*великоукраїнською* концепцією розбудови державності», а швидше *великодержавною* концепцією розбудови України. В усякому разі вона докорінно відрізняється від принципів зведення Великої України, пропонованих і послідовно обстоюваних М. Грушевським³⁷.

У такому сенсі й пропозиції Я. Пеленського – відомого американського дослідника, серйозного знавця політичної біографії П. Скоропадського, термінологію якого запозичує в даному випадку І. Гошуляк, вважати «*великоукраїнську* концепцію» прямою протилежністю «*малоукраїнській* концепції» державного будівництва, тим більше – віддавати перевагу першій – непереконливі. Вони є радше незграбною спробою підмінити принципову кваліфікацію і першого, й другого варіанта однотипних за сутністю тенденцій експансіоністської політики захоплення територій, розширення за цей рахунок меж власних держав і переведення науково-дослідницької логіки вбік (на манівці) від безпосередніх прямих оцінок предметів розгляду.

Однак у сучасній історіографії є й інші точки зору. Втіленням однієї з них є й такі розмірковування.

Будучи прибічником великоукраїнської концепції, що передбачала прилучення до Української Держави Криму, Кубані та інших етнічно-українських земель, гетьман П. Скоропадський, на думку Я. Пеленського, був твердим противником австрійської, тобто малоукраїнської розв'язки української державної проблеми, що передбачала анексію деяких українських територій, які до Першої світової війни належали Російській імперії, Австро-Угорщиною з наступним створенням або конфедеративної, або й, навіть, формально самої Української держави – насправді сателіта Габсбурзької монархії³⁸.

Ось чому його дуже непокоїла присутність на тодішній політичній арені України ерцгерцога Вільгельма фон Габсбурга, племінника кайзера Австро-Угорщини Карла, відомого серед українців під іменем Василя Вишиваного, який служив полковником дислокованого в Україні легіону Українських Січових стрільців і розглядався певними австрійськими колами як альтернативна кандидатура на посаду гетьмана України. Ерцгерцог Вільгельм старанно готувався до цієї ролі, вивчив українську мову, цікавився історією та культурою України, ходив в українській сорочці-вишиванці (звідси й взяте прізвище «Вишиваний»). Всією своєю поведінкою і діяльністю він прагнув завоювати до себе симпатії патріотично налаштованих українців.

Ідея передачі влади в Україні представнику монархічної династії користувалася прихильністю й серед частини галицьких українців, особливо січового стрілецтва. Сама можливість очолити Українську державу архікнязем Вільгельмом, який виявляв великі симпатії до української справи, пробуджував у них заповітні сподівання на об'єднання західних і східних українських

земель в єдиній державі. Не випадково з'явився навіть план заміни гетьмана в Україні, розроблений стрілецькою старшиною та деякими політичними діячами Галичини і Наддніпрянщини.

Оскільки все це посилювало політичне протистояння в Україні та за її межами, в тому числі негативно впливало на відносини Австро-Угорщини з Україною і навіть з Німеччиною, то австрійські власті провели спеціальне розслідування в справі легіону Українських Січових стрільців. Внаслідок цього представник міністерства закордонних справ при австрійській військовій команді в Україні генерал Травтмансдорф зробив такі висновки: легіон виявляє спротив тенденціям військової влади, бунтує населення проти наявного ладу в Україні, прагне до відокремлення Галичини від Австрії і приєднання її до України, намагається прогнати з України союзні війська, поширює серед населення більшовицькі ідеї, нацьковує селян проти великих землевласників і євреїв, не визнає уряду гетьмана П. Скоропадського й агітує проти нього, бажає, щоб архієпископ Вільгельм став володарем великої Української держави, що мала сягати аж по Карпати³⁹. Тому було рекомендовано негайно відкликати легіон Українських Січових стрільців з України, що незабаром й було виконано.

Що ж до оцінки ролі окупантів у просуванні української справи загалом, то слід визнати її всуціль негативною. Відбувся навіть значний відкат (цинічна відмова), порівняно з Брестськими угодами і щодо запровадження «коронного краю» для західноукраїнського регіону, і щодо конкретних домовленостей щодо статусу Холмщини і Підляшшя⁴⁰.

Ні до чого не привели і спроби П. Скоропадського врятувати гетьманат і власне правління з ганебною здачею завойованих українцями позицій білогвардійським єдинонеделимцям. Мова про сумнозвісну Грамоту П. Скоропадського «До всіх українських громадян та козаків» від 14 листопада 1918 р. Одним словом, антиреволюційний соціальний курс доповнився ще й антинаціональним і завершився повним фіаско у всіх відношеннях, у тому числі й на соборницькому векторі⁴¹.

***

Велінням часу стало повернення на революційний шлях. Цю місію взяла на себе Директорія на чолі з В. Винниченком. Талановитий художник, що від кампанії до кампанії набирався політичного досвіду (до речі, він з великою зневагою ще влітку відкинув пропозицію П. Скоропадського очолити гетьманський уряд), разом з колегами розробив план повстання і відновлення Української Народної Республіки⁴². Незважаючи на перешкоди окупантів, план був блискуче реалізований. В. Винниченко зробив чимало, щоб обґрунтувати *концепцію Української революції на її якійсь новому етапі*. Головною метою, стратегічною віссю розробленої політичної платформи стало створення Республіки Трудового Народу на основі трудових Рад. Втілений у програмній платформі Директорії від 26 грудня 1918 р. і рішеннях Трудового конгресу України 2–28 січня 1919 р. курс на народоправство, по суті – на

продовження національно-демократичних революційних перетворень, виявився привабливим, викликав підтримку не лише в межах Наддніпрянської України⁴³. Так, лідери щойно проголошеної Західно-Української Народної Республіки обрали орієнтацію на УНР, коли офіційно ще існувала Українська держава, а на державному троні залишався П. Скоропадський. Так знову, вже на стадії витоків нового етапу революційного поступу і державотворення, об'єктивно виникала *зв'язка між революційним відродженням і новими планами соборності*.

Справді неспростовними фактами залишається те, що апогейні віхи української консолідації зовсім не випадково сталися у горнилі Другої Української революції, революційного розпаду Австро-Угорщини, що викликало «ланцюгову реакцію» – листопадовий «зрив» у Галичині, прийняття Передвступного (прелімінарного) договору у Фастові, Ухвали про злуку УНР і ЗУНР у Станіславові, зрештою, проголошення на народному віче у Києві 22 січня 1919 р. Універсалу Соборності, одностайно затвердженого наступного дня Трудовим конгресом України.

В Акті Соборності урочисто-піднесено заявлялося: «Віднині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини Єдиної України Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) й Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирили краці сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями своїх синів будувати нероздільну самостійну Державу Українську на благо й щастя всього її трудового люду»⁴⁴.

За великим рахунком, до авторів документа є підстави висловити доволі серйозні претензії з фахового боку. Оминаючи інші моменти, недоліки, слід відзначити, що недосконалості особливо рельєфно виявляються *в сенсі теоретичного і політично-практичного обґрунтування меж соборної України*. Коли свого часу М. Грушевський і В. Винниченко давали відповіді на аналогічні питання, вони, по-перше, дуже виважено, скрупульозно враховували реальні потенційні можливості та об'єктивну готовність кожного суб'єкта до усвідомленого національного єднання. І, по-друге, передбачали, ретельно прораховували прийдешні кроки на шляху до жаданої мети. Якщо навіть з плином незначного часового відтинку ситуація змінювалася, оперативно коригувалися і конкретні актуальні завдання на найближчу перспективу, як основу для наступних капітальних зрушень. Коли не було впевненості у впровадженні в практику ще недавно актуальних гасел, вони просто знімалися. Яскравий приклад тут – *диференційований залежно від обставин поточного моменту* – підхід до територіальних аспектів державності в проєкті Конституції Української Народної Республіки (10 грудня 1917 р.) і затвердженого Основного Закону УНР (29 квітня 1918 р.)⁴⁵.

Залишається лише гадати, чому в даному разі відступив з теоретичної, принципової і прагматичної позиції В. Винниченко. Не наполягаючи на доказовості версії, можна лише гіпотетично передбачити, що на той момент він просто зневірився у скільки-небудь оптимістичних перспективах Української революції. Під час засідань Трудового Конгресу України, на якому затверджувався Універсал Соборності, очільник держави в розпачі записує до інтимного документа – щоденника, що хоче пошвидше відійти від політики, завершити своє друге «сходження на Голгофу». І то не було «миттєвим запамороченням», а рішенням, що визріло упродовж довгого січня 1919 р., який після попередніх тріумфів виявився переповнений прикрими, болісними невдачами і втратами. При першій же нагоді, 9–10 лютого В. Винниченко піде у відставку, а у надзвичайно ґрунтовному осмисленні пережитого – знаменитому творі «Відродження нації» взагалі пов'яже з набуттям петлюрівської отаманщини статусу державної політики закінчення Української революції⁴⁶.

Очевидно, можна висловити й інші міркування, а також навести посилання на згадки деяких ключових осіб непростого процесу, зокрема М. Шаповала, про те, що під час переговорів представників Директорії з делегацією від ЗУНР у Києві 19 січня 1919 р. не всіх влаштував рівень представлених документів. Зокрема, пропонувалося не ратифікувати Передвступний договір, підписаний у Фастові, і Ухвалу УНРади у Станіславові, а відразу створити один, спільний уряд, який би призначив на західноукраїнські землі адміністратора-управителя («генерал-губернатора») із наддніпрянців. Але більшість не погодилася з такою перспективою і в екстремальних умовах довелося поспіхом пристати на малозадовільний варіант⁴⁷. Звісно, все це якоюсь мірою можна зрозуміти, взяти до уваги, однак виправдати вади надзвичайно важливого державницького акта усе ж не можна.

В Акті Злуки 22 січня 1919 р., на відміну від подібних документів часів Центральної Ради, передбачалося використати як «будівельні цеглинки» для зведення величюю храму соборності *не до кінця вивірені, готові для відповідальної історичної дії елементи – суб'єкти, не враховано їхнього реального стану, тенденцій їх розвитку*, що певною мірою уже позначились. Не можна пояснити, чому йдеться про Галичину (значить всю: і Східну – переважно українську, і Західну – переважно польську, а разом, у комплексі – усе ж переважно польську). Точно так само називається Буковина, тоді як, строго кажучи, етнічні українці становили етнічну більшість у північній її частині. До того ж на момент оголошення соборницького документа Північна Буковина перебувала під румунською окупацією. Те ж саме лихо спіткало значну частину Східної Галичини, Західної Волині, Холмщину й Підляшшя, які захопила Польща. Закарпаття ж («Угорська Русь») перебувало в стані дрейфу, вектор якого на Чехословаччину визначали русинські емігрантські кола зі США. І якщо нечіткість, неконкретність ще якось можна було виправдати в

пропагандистських, журналістських публікаціях⁴⁸, то у документах високої державної ваги це було вкрай небажаним.

Ніякої сталої підконтрольної території, як відомо, не мала і «Наддніпрянська Велика Україна» – Українська Народна Республіка. Підвладна Директорії територія тут катастрофічно звужувалась.

Так що потенційні обшири соборної держави виглядали, як мінімум, непевно, перспективи – й поготів – неясними. Можна лише уявити (хоча на те є й прямі підтвердження⁴⁹), як з такими недосконалими документами на руках доводилося вступати у двобій з польськими й французькими дипломатами, які стояли за їхньою спиною, на Паризькій мирній конференції. Та й представники інших держав на форумі не горіли бажанням підтримувати українців.

Окрім усього іншого, *механізми проголошеного об'єднання УНР і ЗУНР не були теоретично і політично розроблені, науково обґрунтовані*. Замість етнографічного принципу в їхню основу закладалися відверті *регіоналістські тенденції*, несумісні з віковично вимірними й урочисто заявленими принципами державної нероздільності.

Головну причину відсутності очікуваних успіхів у втіленні в життя Акта Злуки вітчизняні історики цілком справедливо вбачають у вкрай несприятливому перебігу подій на фронтах, які щільно оточили Україну: червоні, білі армії, польські агресори, антантські інтервенти, що вкупі значно переважали потенції соборної держави. Поряд з тим у багатьох сучасних виданнях відчувається прагнення хоча б якоюсь мірою применшити, приглушити негативні наслідки тих не завжди досконалих шляхів і методів, якими домагалися здійснити об'єднання гілок українства. Однак це необхідно коректно долати – як задля наближення до історичної істини, так і в намаганні винести справжні, надійні уроки з пережитого досвіду.

В даному разі видається важливим критично розібратися в деяких деталях, які супроводжували формування важливих документів і способи їхнього використання в реальній практиці.

Конкретно-історично ініціатива перших соборницьких кроків належала Українській Національній Раді Західно-Української Народної Республіки. Її член Л. Цегельський підготував і текст Передвступного договору про об'єднання УНР і ЗУНР, підписаного 1 грудня 1918 р. у Фастові. Серед іншого до документа увійшов пункт 4: «Західно-Українська Народна Республіка з огляду на витворене історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішності життя своєї території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народної Республіки, дістає територіальну автономію, котрої межі означить у хвили реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодавчими й правительственными органами обох Республік. Тоді також устанвлені будуть детальні умовини злуки обох держав»⁵⁰.

Документ було затверджено рішенням Української Національної Ради 3 січня 1919 р. з доданими двома абзацами: «До часу, коли зберуться Установчі збори з'єдиненої Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган»⁵¹.

22 січня Директорія в «Універсалі Української Народної Республіки» ухвалила погодитись на об'єднання двох братніх національно-державних утворень «на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народної Республіки від 3 січня 1919 року»⁵².

Висновки з наведеного очевидні. Документи найвищого державного рівня і прогностично довготривалої, доленосної дії, справді історичного характеру виявилися далекими від досконалості і елементарного політичного прагматизму. З одного боку, вони підпорядковувалися величній меті, а з другого – закладали *неприпустимий реверс у бік регіоналізму*, здатний зруйнувати спільну конструкцію.

Детальні умови злуки так ніколи й не були розроблені й затверджені. Установчі збори українцям скликати не судилося. Межі автономії західно-українського утворення не були визначені, залишаючи абсолютні прерогативи для управління його справами Українській Національній Раді й Державному секретаріату і навіть не згадуючи про права Директорії і Ради народних міністрів УНР. Чому так сталося, пояснити непросто. Мабуть, справедливим буде ретроспективно покласти відповідальність на обидві сторони, хоча в деяких спогадах побіжно згадується, що під час розгляду документів на зустрічі, що передувала оголошенню Акту Злуки, як вище зазначалося, виникли суперечки, однак узгодженості зняти не вдалося.

Ще гіршим виявилось те, що сторони не лише не прагнули доопрацювати надважливій документ, сутність якого могла істотно позначитися на міцності державного об'єднання, а використовували закладені недоречності в суб'єктивних інтересах. Є. Петрушевич, якого ввели до складу Директорії, швидко відмовився брати участь у її засіданнях, ввійшов до кола чільних змовників заколоту В. Оскілка проти С. Петлюри, був оголошений Диктатором ЗУНР. Провід останньої виступив проти створення міністерства УНР для Західної області Української Народної Республіки і домігся його ліквідації. Міністр закордонних справ ЗУНР В. Панейко публічно конфліктував з керівником офіційно спільної делегації на Паризькій мирній конференції Г. Сидоренком. А командувач Української Галицької армії генерал О. Тарнавський, нехтуючи позицією Головного отамана військ УНР, вибудовував союзні стосунки з ворожою білогвардійською армією.

Паралельно С. Петлюра і А. Лівичський шукали шляхи до порозуміння з непримиреним ворогом ЗУНР Ю. Пілсудським і, як відомо, також керувалися сепаратистськими настроями, регіоналістськими інтересами.

Так державницький акт, покликаний забезпечити національне єднання, *обертався негативними ефектами і, разом з іншими чинниками, призвів до тяжких випробувань і катастроф.*

Крім того, доволі динамічно вичерпувався потенціал революційних настроїв і дій взагалі.

Уже через тиждень після евакуації з Києва під тиском червоних, 10 лютого 1919 р., голова Директорії пішов у відставку. На такому ж ідейно-теоретичному рівні, як аналізував, прогнозував, розробляв стратегію революції В. Винниченко, не зміг більше творчо діяти в українському проводі ніхто. С. Петлюра, який зайняв місце спочатку неформального лідера, а потім (рішеннями Ради народних міністрів і Директорії 7–9 травня 1919 р.) був затверджений керівником вищого державного органу України⁵³, швидко запровадив режим отаманщини. Це стало злим фатумом Української національно-демократичної революції, соборної Української Народної Республіки.

У ході військових дій 1919–1920 рр., що не відзначалися особливими успіхами, поступово втрачалися рівень і сутність теоретичних обґрунтувань, публічного виразу соціальних і національних прагнень у душі пролонгації Української національно-демократичної революції, відбувався неухильний процес її переродження у боротьбу за збереження будь-якою ціною особистої влади С. Петлюри, що невдовзі залишився єдиним членом Директорії.

Занепадав, схидав нанівець і запал, ентузіазм соборництва. Прикрими віхами негативної динаміки, неухильної здачі позицій і цьому сенсі стали подана місією А. Лівичького польському уряду декларація від 2 грудня 1919 р. з фактичною відмовою від Східної Галичини, одностороння денонсація лідерами ЗУНР Акта Злуки від 22 січня 1919 р., повна відмова і від назви, й від сутності Західно-Української Народної Республіки, ініціативне вживання термінів «Східногалицька держава», «Східногалицька республіка», підписання Варшавського договору між Річчю Посполитою і Українською Народною Республікою 21 квітня 1919 р. з українськими територіальними поступками, польсько-радянська війна і підписання Ризького мирного договору між РСФРР, УСРР і Польщею 18 березня 1921 р.⁵⁴

Висновки. Вищеозначене приводить до цілком певних узагальнених міркувань. *Реальний прогрес у справі національної соборності* впродовж 1917–1920 рр. двічі був безпосередньо пов'язаний зі здійсненням стратегії (концепції) Української революції, її піднесенням (червень 1917 р. – січень 1918 р.; листопад 1918 р. – січень 1919 р.) і двічі змінювався періодами відкатів від вже досягнутих завоювань (травень-жовтень 1918 р.; травень 1919 р. – березень 1921 р.). Очевидні успіхи в сенсі посування української справи можна безпосередньо пов'язати з серйозно науково-теоретично обґрунтованими *платформами революційної стратегії, органічної складо-*

вою яких виступали плани загальнонаціональної консолідації. Причини невдач у світлі конкретної практики також доволі очевидні – *втрата надійних науково-теоретичних орієнтирів у досягненні корінних інтересів українського народу, відмова від зумовлених часом новаторських, революційних дій, нехтування спільними для всього національного загалу завданнями на угоду регіоналістським уподобанням, примарним вигодам.*

Відповідальний, глибинний аналіз дуже непростого, суперечливого, у чомусь хаотичного процесу реалізації ідеї української соборності детермінує сьогодишнім дослідникам в осягненні неоднозначної (неоднолінійної) сторінки вітчизняного історичного досвіду потребу послідовнішого *використання комплексного, всебічного, справді порівняльно-історичного підходу* (без оглядки на звичні – не значить в усьому справедливі, принципів наукові оцінки).

Залишається сподіватися, що саме на цьому шляху будуть досягнуті якісно нові історіографічні здобутки, які наблизять реальне знання до істини.

1. Див., напр.: Проблеми соборності України в ХХ столітті: збірник. Київ: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1994. 230 с.; Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.): збірник. Київ: ІПіЕНД, 1999. 407 с.; Соборність України: у 2-х книгах. Кн. 1: Від зародження ідеї до першої спроби реалізації. Київ: Бібліотека Українця, 2000. 148 с., Кн. 2: На шляху до об'єднання та утвердження української державності, 2002. 264 с.; Схід і Захід України: проблеми єднання. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. Випуск 13. Київ: ІПіЕНД, 2001. 287 с.; Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). Київ: ІПіЕНД, 2001. 248 с.; Україна: від самостійності до соборності (22 січня 1918 – 22 січня 1919 років): збірник. Київ: ІПіЕНД, 2004. 285 с.; Україна соборна: збірник наукових статей. Київ: Інститут історії НАН України, 2004. Випуск 1. 379 с.; Реєнт О. П. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади. *Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст.* Київ: Інститут історії України, 2006. Випуск ХІІ. С. 8–19; Соборність як чинник українського державотворення (До 90-річчя Акту Злуки). Всеукраїнська наукова конференція, Київ, 21 січня 2009 р. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 230 с.; Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. 467 с.; Соборність України: історичний контекст і виклики сьогодення. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2015. 178 с.; Солдатенко В. М. Грушевський і концепція української соборності (1917–1920 рр.). *Політичні дослідження*. 2022. № 1(3). С. 7–33; Його ж. Теоретичні засади й політичні чинники концепції національної соборності в світлі досвіду Української революції. *Гілея: науковий вісник*. Київ: Гілея, 2022. Випуск 12 (179). С. 71–84. 2. Грушевський М. Україна і українство. Грушевський М. С., Чубинський М. П. Українське питання. Київ: Додаток до журналу «Архіви України», 1992. 16 с. 3. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. Київ: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 1997. 416 с. 4. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Товариство «Знання» України, 1991. С. 125–126. 5. Грушевський М. Україна і українство. С. 18.

6. Цит. в перекладі за: Грушевський М. Україна и українство. С. 15. 7. Там само. С. 15–24. 8. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: у двох томах. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ: Наукова думка, 1996. С. 86. 9. Общий свод по империи результатов разработки данных всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года. Т. I. С.-Петербург: Типо-литография Н. М. Ныркина., 1905. С. 2; Т. II. Типо-литография М. Я. Минкова и Л. Н. Ныркина, 1905. С. 20–23; Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. XIII. Екатеринославская губерния / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. С.-Петербург: Типография Э. Л. Пороховщиковой, 1904. С. 3, 74; Там же. XLII. Херсонская губерния. С.-Петербург: б.и. 1904. С. 3, 90. 10. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. XLI. Таврическая губерния / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. С.-Петербург: Паровая скоропечатня П. О. Яблонского. 1904. С. 2, 3, 94. 11. Див.: Шибаев В. П. Этнический состав населения Европейской части Союза ССР. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1930. С. 160–161; Господаренко Н. М. Государственное устройство Крыма, национальный и социальный состав населения полуострова. Крымский архив. 2000, № 6. С. 268; Володарский Я. А., Елисеева О. И., Кабузан В. М. Население Крыма в конце XVIII – конце XX веков. Численность, размещение, этнический состав. Москва: Наука, 2003. С. 131–132; Зарубин А. Г., Зарубин В. Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. 2-е изд., испр. и доп. Симферополь: АнтикВА, 2008. С. 681; Солдатенко В. Ф. Россия–Крым–Украина. Опыт взаимоотношений в годы революции и Гражданской войны. Москва: Политическая энциклопедия, 2018. С. 13, 149. 12. Солдатенко В. Ф. Дмитро Дорошенко. *Gloria mundi*. Політична еліта українського державотворення революційної доби (короткі нариси портрети 1917–1920). Київ: Наукова думка, 2021. С. 132–133. 13. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. Т. 1. С. 75–77. 14. Див.: Там само. С. 98, 180, 184 188. 15. Там само. С. 134. 16. Там само. С. 98. 17. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. Т. 1. С. 379. 18. Там само. С. 400. 19. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: у двох томах. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. Київ: Наукова думка, 1997. С. 5. 20. Литвин В. М., Солдатенко В. Ф. Апогей Української революції (короткий науково-популярний нарис). Київ: ДП «НВЦ Пріоритети», 2017. С. 110. 21. Солдатенко В. Ф. Феномен утворення Донецько-Криворізької Радянської Республіки 1918 року. Світогляд. Науково-популярний журнал. 2015. № 4(54). С. 70–77; Его же. Вокруг Донецко-Криворожской Советской Республики. Солдатенко В. С. Украинско-российские взаимоотношения в 1917–1924 гг.: обрушение старого и обретение нового: краткий историко-историографический очерк: в 2-х т. Т. 1. С. 274–290. 22. Симоненко Р. Г. Брест: двобій війни і миру. Київ: Політвидав України, 1988. С. 186. 23. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. I. С. 296. 24. Берестейський мир. 3 нагоди 10-років. 9.II.1918 9.II.1928. Спомини та матеріали. Львів Київ: Червона калина, 1928. С. 155–156. 25. Держалюк М. Берестейський мир і Україна. Пам'ять століть. 1998. № 1. С. 49. 26. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. Т. 2. С. 151. 27. Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. Москва, 2007. С. 151–152. 28. Солдатенко І. В. Проблема Чорноморського флоту в контексті соборності України (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Проблеми соборності України в ХХ столітті. С. 73; Його ж. Питання про статус Чорноморського флоту в процесі українського державотворення (1917–1920 рр.). Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. Міжнародна наукова конференція 10–11 листопада 1994 р. Київ: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1995. С. 133–134.

29. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р.: збірник. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. 320 с.; Гетьманська альтернатива: шлях до конструктивної суспільної трансформації чи консервативної безвиході. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій. Київ: Парламентське видавництво, 2009. С. 188–227.

30. Федюшин О. Українська революція. 1917–1918. С. 123. 31. Державний Вісник. 1918. 31 травня. 32. Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації. Кн. 1. Київ: «Бібліотека Українця», 2000. С. 101. 33. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни. Київ: Парламентське видавництво, 2009. С. 320–326. 34. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 3766. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 21. 35. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). Київ: ППЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. С. 276. 36. Грушевський М. На порозі Нової України: Статті і джерельні матеріали. Нью-Йорк–Львів–Київ–Торонто–Мюнхен: Українське історичне товариство, 1992. 278 с. 37. Пеленський Л. Передмова. Спогади Гетьмана Скоропадського (кінець 1917 – грудень 1918). Павло Скоропадський. Спогади. Київ–Філадельфія: Інститут української історіографії НАНУ, 1995. С. 21.

38. Вівсяна І. А. Українські січові стрільці на Єлисаветградщині: навчально-методичні матеріали для вчителів. Кіровоград: Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, 2001. С. 16. 39. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки: у 4-х т. Т. II: Рік 1918. Київ: Світогляд, 2009. С. 269–277. 40. Там само. С. 289–294. 41. Солдатенко В. Ф. Теоретичне обґрунтування В. Винниченком концепції відновлення Української Народної Республіки. Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 6–7 жовтня 2009 р.). Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. С. 27–39. 42. Його ж. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка. Київ: Світогляд, 2005. С. 107–119. 43. Україна. 1919. 24 січня. 44. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. Т. 2. С. 5, 330. 45. Винниченко В. Щоденник. Том перший (1911–1920). Едмонтон–Нью-Йорк, 1980. С. 316; Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р.– грудень 1919 р.]). Київ–Відень: Дзвін, 1920. Ч. III. С. 233–238; Солдатенко В. Ф. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень. Київ: Світогляд, 2005. С. 125–128. 46. Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборність і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). С. 101; Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки: в 4-х т. Т. III: Рік 1919. Київ: Світогляд, 2010. С. 45. 47. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). С. 391–403. 48. Головченко В., Матвієнко В., Солдатенко В. Українське питання та формування Версальської системи міжнародних відносин. Головченко В., Матвієнко В., Солдатенко В. Дипломатична історія України (кінець XIX – перша чверть XX століття): навчальний посібник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. С. 358–410. 49. Конституційні акти України, 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ, 1992. С. 108–109. 50. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. 1919. 31 січня. 51. Вісник Української Народної Республіки. 1919. 25 січня. 52. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. Т. 2. С. 523. 53. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у двох книгах. Кн. 2. Київ: Наукова думка, 2012. С. 7–240.

References

1. Dyv., napr.: Problemy sobornosti Ukrainy v XX stolitti: Zbirnyk. Kyiv: Instytut natsionalnykh vidnosyn i politolohii NAN Ukrainy, 1994. 230 s.; Ukrainska sobornist: ideia, dosvid, problemy (Do 80-richchia Aktu Zluky 22 sichnia 1919 r.): Zbirnyk. Kyiv: IPIEND, 1999. 407 s.; Sobornist Ukrainy. [U 2-kh knykhakh]. Kn. 1. Vid zarozhennia idei do pershoi sprobly realizatsii. Kyiv: Vydavnytstvo «Biblioteka Ukraintsia», 2000. 148 s., Kn. 2. Na shliakhu do obiednannia ta utverdzhenia ukraïnskoï derzhavnosti, 2002. 264 s.; Skhid i Zakhid Ukrainy: problemy yednannia. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen*. Vypusk 13. Kyiv: IPIEND, 2001. 287 s.; Kuras I. F., Soldatenko V. F. Sobornytstvo i rehionalizm v ukraïnskomu derzhavotvorenni (1917–1920 rr.). Kyiv: IPIEND, 2001. 248 s.; Ukraina: vid samostiïnosti do sobornosti (22 sichnia 1918 – 22 sichnia 1919 rokiv): Zbirnyk. Kyiv: IPIEND, 2004. 285 s.; Ukraina soborna: Zbirnyk naukovykh statei. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, 2004. Vypusk 1. 379 s.; Reient O. P. Sobornist ta problemy spetsyfyky rehioniv Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2006. Vypusk XII. S. 8–19; Sobornist yak chynnyk ukraïnskoho derzhavotvorennia (Do 90-richchia Aktu zluky). Vseukraïnska naukova konferentsiia, Kyiv, 21 sichnia 2009 r. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009. 230 s.; Hoshuliak I. Ternystyi shliakh do sobornosti (vid idei do Aktu Zluky). Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2009. 467 s.; Sobornist Ukrainy: istorychnyi kontekst i vyklyky sohodennia. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU, 2015. 178 s.; Soldatenko V. M. Hrushevskyy i kontsepsiia ukraïnskoï sobornosti (1917–1920 rr.). *Politychni doslidzhennia*. 2022. № 1(3). S. 7–33; Yoho zh. Teoretychni zasady y politychni chynnyky kontsepsii natsionalnoi sobornosti v svitli dosvidu Ukraïnskoï revoliutsii. Hileia: naukovyi visnyk. Kyiv: Vydavnytstvo «Hileia», 2022. Vypusk 12 (179). S. 71–84. 2. Hrushevskyy M. Ukrayna y ukraïnstvo. Hrushevskyy M. S., Chubynskyy M. P. Ukrainske pytannia. Kyiv: Dodatok do zhurnalu «Arkhivy Ukrainy», 1992. 16 s. 3. Soldatenko V. F. Ukrainska revoliutsiia: kontsepsiia ta istoriografia. Kyiv: Poshukovo-vydavnyche ahentstvo «Knyha pamiaty Ukrainy», 1997. 416 s. 4. Hrushevskyy M. Yakoi my khochemo avtonomii i federatsii. Hrushevskyy M. Khto taki ukraïntsi i choho vony khochut. Kyiv: Tovarystvo «Znannia» Ukrainy, 1991. S. 125–126. 5. Hrushevskyy M. Ukraina i ukraïnstvo. S. 18. 6. Tsyt. v perekladï za: Hrushevskyy M. Ukrayna y ukraïnstvo. S. 15. 7. Tam samo. S. 15–24. 8. Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy. U dvokh tomakh. T. 1. 4 bereznia – 9 hrudnia 1917 r. Kyiv: Naukova dumka, 1996. S. 86. 9. Obshchyy svod po ymperyy rezultatov razrabotky dannsikh vseobshchei perepysy naseleniia, proyzvedennoi 28 yanvaria 1897 hoda. T. I. SPb.: Typo-lytohrafiia N. M. Nyrkyna., 1905. S. 2; T. II. Typo-lytohrafiia M. Ya. Mynkova y L. N. Nyrkyna, 1905. S. 20-23; Pervaia vseobshchaia perepys naseleniia Rossyiskoi ymperyy, 1897 h. XIII. Ekaterynoslavskaia huberniia / Yzdanye Tsentralnogo statystycheskoho komyteta Mynysterstva vnutrennykh del. SPb.: Typografiia Ő. L. Porokhovshchykovoï, 1904. S. 3, 74; Tam zhe. XLII. Khersonskaia huberniia. SPb.: b.y. 1904. S. 3, 90. 10. Pervaia vseobshchaia perepys naseleniia Rossyiskoi ymperyy, 1897 h. XLI. Tavrycheskaia huberniia / Yzdanye Tsentralnogo statystycheskoho komyteta Mynysterstva vnutrennykh del. SPb.: Parovaya skoropechatnia P. O. Yablonskoho, 1904. S. 2, 3, 94. 11. Dyv.: Shybaev V. P. Ètnycheskyi sostav naseleniia Evropeiskoi chasty Soiuzu SSR. L.: Yzdatelstvo Akademyy nauk SSSR. 1930. S. 160 161; Hospodarenko N. M. Hosudarstvennoe ustroistvo Kryma, natsyonalnyi y sotsyalnyi sostav naseleniia poluoostrova. Krymskyi arkhiv. 2000, № 6. S. 268; Volodarskyi Ya. A., Elyseeva O. Y., Kabuzan V. M. Naselenye Kryma v kontse XVIII – kontse XX vekov. Chyslennost, razmeshchenye, ètnycheskyi

sostav. Moskva: Nauka, 2003. S. 131–132; Zarubyn A. H., Zarubyn V. H. Bez pobedytelei. Yz ystoryy hrazhdanskoï voïny v Krymu. 2-e yzd., uspr. y dop. Symferopol: AntykvA. 2008. S. 681; Soldatenko V. F. Rossiya Krym Ukraïna. Opyt vzaïmootnoshenyi v hody revoliutsyy u Hrazhdanskoï voïny. Moskva: Politycheskaïa entsyklopedyïa, 2018. S. 13, 149. **12.** Soldatenko V. F. Dmytro Doroshenko. Gloria mundi. Politychna elita ukraïnskoho derzhavotvorennia revoliutsiïnoï doby (korotki narysy portrety 1917–1920). Kyiv: Naukova dumka, 2021. S. 132–133. **13.** Ukraïnska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy. T. 1. S. 75–77. **14.** Dyv.: Tam samo. S. 98, 180, 184–188. **15.** Tam samo. S. 134. **16.** Tam samo. S. 98. **17.** Ukraïnska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy. T. 1. S. 379. **18.** Tam samo. S. 400. **19.** Ukraïnska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy. U dvokh tomakh. T. 2. 10 hrudnia 1917 r. – 29 kvitnia 1918 r. Kyiv: Naukova dumka, 1997. S. 5. **20.** Lytvyn V. M., Soldatenko V. F. Apohei Ukraïnskoï revoliutsiï (korotkyi naukovo-populiarnyi narys). Kyiv: DP «NVTs Priorytety», 2017. S. 110. **21.** Soldatenko V. F. Fenomen utvorennia Donetsko-Kryvorizkoï Radianskoï Respubliky 1918 roku. Svitohliad. Naukovo-populiarnyi zhurnal. 2015. № 4(54). S. 70–77; Eho zhe. Vokruh Donetsko-Kryvorozhskoi Sovetskoï Respublyky. Soldatenko V. S. Ukraïnsko-rossyiskye vzaïmootnoshenyia v 1917–1924 hh.: obrushenye staroho y obretenye novoho: kratkyi ystoryko-ystoryohrafycheskyi ocherk. V 2-kh t. T. 1. S. 274–290. **22.** Symonenko R. H. Brest: dvobii viiny i myru. Kyiv: Polityvdav Ukraïny, 1988. S. 186. **23.** Doroshenko D. Istorïia Ukraïny 1917–1923 rr. T. I. S. 296. **24.** Beresteïskyi myr. Z nahody 10-rokovyn. 9.II.1918–9.II.1928. Spomyny ta materialy. Lviv–Kyiv: Chervona kalyna, 1928. S. 155–156. **25.** Derzhaliuk M. Beresteïskyi myr i Ukraïna. Pamiat stolit. 1998. № 1. S. 49. **26.** Ukraïnska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy. T. 2. S. 151. **27.** Fediushyn O. Ukraïnskaïa revoliutsyïa. 1917–1918. Moskva, 2007. S. 151–152. **28.** Soldatenko I. V. Problema Chornomorskoho flotu v konteksti sobornosti Ukraïny (berezen 1917 – kviten 1918 rr.). Problemy sobornosti Ukraïny v XX stolitti. S. 73; Yoho zh. Pytannia pro status Chornomorskoho flotu v protsesi ukraïnskoho derzhavotvorennia (1917–1920 rr.). Rehionalna polityka Ukraïny: kontseptualni zasady, istorïia, perspektyvy: Mizhnarodna naukova konferentsiïa 10–11 lystopada 1994 r. Kyiv: Instytut natsionalnykh vidnosyn i politolohii NAN Ukraïny, 1995. S. 133–134. **29.** Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istorïia, postati, kontroversiï. Vseukraïnska naukova konferentsiïa 19–20 travnia 2008 r.: Zbirnyk. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2008. 320 s.; Hetmanska alternatyva: shliakh do konstruktyvnoï suspilnoï transformatsiï chy konservatyvnoï bezvykhodi. Suspilno-politychni transformatsiï v Ukraïni: vid zadumiv do realii. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2009. S. 188–227. **30.** Fediushyn O. Ukraïnskaïa revoliutsyïa. 1917–1918. S. 123. **31.** Derzhavnyi Visnyk. 1918. 31 travnia. **32.** Sobornist Ukraïny. Vid zarozhennia idei do pershoï sproby realizatsiï. Kn. 1. Kyiv: Biblioteka Ukraïntsia, 2000. S. 101. **33.** Holovchenko V. I., Soldatenko V. F. Ukraïnske pytannia v roky Pershoï svitovoi viiny. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2009. S. 320–326. **34.** Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukraïny (TsDAVO Ukraïny). F. 3766. Op. 3. Spr. 8. Ark. 21. **35.** Hoshuliak I. Ternystyi shliakh do sobornosti (vid idei do Aktu Zluky). Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukraïny, 2009. S. 276. **36.** Hrushevskyi M. Na porozh Novoi Ukraïny. Statti i dzherelni materialy. Niu-York–Lviv–Kyiv–Toronto–Miunkhen: Ukraïnske istorychne tovarystvo, 1992. 278 s. **37.** Pelenskyi L. Peredmov. Spohady Hetmana Skoropadskoho (kinets 1917 – hruden 1918). Pavlo Skoropadskyi. Spohady. Kyiv–Filadelfiïa: Instytut ukraïnskoï istoriografii NANU, 1995. S. 21. **38.** Vivsiana I. A. Ukraïnski sichovi stritsi na Yelysavethradshchyni. Navchalno-metodychni materialy dlia vchyteliv. Kirovohrad: Tsentralnoukraïnskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet im. V. Vynnychenka, 2001. S. 16. **39.** Soldatenko V. F. Ukraïna v revoliutsiïnoï dobu:

Istorychni ese-khroniky: U 4-kh t. T. II: Rik 1918. Kyiv: Svitohliad, 2009. S. 269–277. **40.** Tam samo. S. 289–294. **41.** Soldatenko V. F. Teoretychne obgruntuvannia V. Vynnychenkom kontseptsii vidnovlennia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Kamianets-Podilskiy – ostannia stolytsia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky: Materialy Vseukrainskoi naukovoi konferentsii. (Kamianets-Podilskiy, 6 7 zhovtnia 2009 r.). Kamianets-Podilskiy: Oiiium, 2010. S. 27–39. **42.** Yoho zh. Try Holhofy: politychna dolia Volodymyra Vynnychenka. Kyiv: Svitohliad, 2005. S. 107–119. **43.** Ukraina. 1919. 24 sichnia. **44.** Ukrainka Tsentralna Rada, Dokumenty i materialy. T. 2. S. 5, 330. **45.** Vynnychenko V. Shchodennyk. Tom pershyi. (1911–1920). Edmonton–Niu-York, 1980. S. 316; Vidrozhennia natsii (Istoriia ukrainskoi revoliutsii [maret 1917 r.– hruden 1919 r.]). Kyiv–Viden: Vydavnytstvo «Dzvin», 1920. Ch. III. S. 233–238; Soldatenko V. F. Volodymyr Vynnychenko: na perekhresti sotsialnykh i natsionalnykh prahnen. Kyiv: Svitohliad, 2005. S. 125–128. **46.** Kuras I. F., Soldatenko V. F. Sobornystvo i rehionalizm v ukrainskomu derzhavotvorenni (1917–1920 rr.). S. 101; Soldatenko V. F. Ukraina v revoliutsiinu dobu: Istorychni ese-khroniky: V 4-kh t. T. III: Rik 1919. Kyiv: Svitohliad, 2010. S. 45. **47.** Hoshuliak I. Ternystyi shliakh do sobornosti (vid idei do Aktu Zluky). S. 391–403. **48.** Holovchenko V., Matviienko V., Soldatenko V. Ukrainske pytannia ta formuvannia Versalskoi systemy mizhnarodnykh vidnosyn. Holovchenko V., Matviienko V., Soldatenko V. Dyplomatychna istoria Ukrainy (kinets XIX – persha chvert XX stolittia): Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2011. S. 358–410. **49.** Konstytutsiini akty Ukrainy, 1917–1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy. Kyiv, 1992. S. 108–109. **50.** Visnyk derzhavnykh zakoniv i rozporiadkiv Zakhidnoi Oblasty Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. 1919. 31 sichnia. **51.** Visnyk Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. 1919. 25 sichnia. **52.** Ukrainka Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy. T. 2. S. 523. **53.** Narysy istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv. U dvokh knykh. Kn. 2. Kyiv: Naukova dumka, 2012. S. 7–240.

Soldatenko Valerii. Scientific and legal principles of determining the territorial boundaries of unific Ukraine in the light of revolutionary practice (1917–1920)

Formulation of the problem. Recently, issues related to the history of the implementation of the idea of Ukrainian unity have become extremely acute in ideological life. Along with statements about the absence of the phenomenon of the Ukrainian nation, denials of the fact of the existence of a full-fledged statehood of Ukraine, Russian politicians and some scientists are promoting misleading statements that the current Ukraine was the result of unfortunate mistakes of the leaders of the previous stages of social development, turned out to be a conglomerate of artificially "glued together" in the information space. a territory with an ethnically heterogeneous, or even simply predominantly non-Ukrainian, population.

The purpose of the article is to highlight the chronologically first attempt at scientific and practical-political determination of the natural boundaries of territories with the predominance of the Ukrainian ethnographic element as an objective, fair, convincing criterion for their regular composition into a single national-state space.

Using the methods of scientific objectivity, concrete-historical and analytical-comparative research, the processes of ideological-theoretical and legal substantiation of the concepts of achieving Ukrainian unity in the times of the Ukrainian People's Republic, the times of the Central Council and the Directory, the Hetman's Ukrainian State and the Ukrainian Soviet Socialist Republic (1917-1920) are reproduced yr.

On the basis of the available documents and real facts, the picture of the implementation of interconnected concepts of the Ukrainian national-democratic revolution and the unification of the branches of Ukrainianism, which had been dispersed until then, is being reconstructed. A convincing conclusion is made that the observance of clear, principled guidelines for the ethnographic principle, as an unshakable legal basis for the formation of an independent cathedral state, brought undeniable practical results, while neglecting this principle, replacing it with other, mostly opportunistic approaches, ended without results.

Key words: *Ukrainian revolution, national unity, ethnographic principle, national-territorial autonomy, independence, regionalism, separatism, Akt Zluky (Unification Act).*